

Plaagdieren sporen in het vrije veld

Tekst en foto's:

Annemarie van Diepenbeek

'Plaagdieren' hoeven niet altijd en overal overlast te bezorgen of ongewenste indringers te zijn. Muizen en spitsmuizen in de tuin of in de vrije natuur zijn leuke wezentjes om naar te kijken. Niemand die het ooit gezien heeft, zal ontkennen hoe aardig het is om een etende bosmuis te observeren. Ongelooflijk hoe rap het diertje, op zijn achterpootjes zittend, met zijn voorpootjes behendig een hazelnoot voor zijn snuit ronddraait terwijl hij razendsnel een steeds groter wordend gat erin knaagt om daarna de inhoud op te peuzelen. Met dat beeld in je hoofd kun je het al haast niet over het hart verkrijgen om in huis een klapval te zetten, want ja, in het keukenkastje is dit diertje nu eenmaal minder gewenst. Niet voor niets is de bosmuis met zijn slimme, grote, bolle oogjes hét voorbeeld van de aaibare muis in veel kinderboeken. Zogenoemde plaagdieren bezorgen alleen in bepaalde situaties overlast. In de vrije natuur vormen ze een onmisbare schakel in het ecologisch geheel: muizen en woelmuizen als mini-begrazers en als prooidieren voor uilen en andere predatoren zoals bunzings, wezels en vossen. Spitsmuizen zorgen dat er niet te veel insecten komen. In vroeger tijden was het voor boeren een serieuze afweging: dood ik de steenmarter voor de opbrengst van zijn velletje of laat ik hem leven, zodat hij de omgeving vrijhoudt van ratten en muizen?

Zoogdieren in de vrije natuur laten zich moeilijk observeren, maar hun sporen zijn goed te vinden. Dit artikel belicht de sporen van enkele plaagsoorten, maar dan in hun biologische context: op plekken waar ze voor mens of vee of in de moestuin geen overlast bezor-

gen. Hierbij is het goed om te bedenken dat voor dieren die van nature rotsbewoners zijn, onze huizen in feite gewoon surrogaatrotten zijn: aantrekkelijk als er kieren of gaten zijn waardoor ze in en uit kunnen en als er genoeg schuilplekken en voedsel aanwezig zijn.

Huisspitsmuis

De huisspitsmuis heeft de pech dat zijn keutels veel groter zijn dan muizenkeutels en daarom nogal eens voor rattenkeutels gehouden worden, met alle gevolgen van dien. De angst ratten in huis te hebben, heeft al aan menige huisspitsmuis het leven gekost. Terwijl het de beste spinnen- en wormenvanger is die je maar kunt hebben. Bij gelegenheid eet hij ook wel een wespenraatje leeg. Ook kadavers van kleine dieren ruimt hij op: zo zag ik in eigen tuin jonge huisspitsmuizen van hun dode moeder eten. Huisspitsmuizen maken latrines, ze deponeren hun uitwerpselen vaak in hoopjes in een hoekje van een garage of een schuur of in een stil hoekje in de tuin. Soms markeren ze hun territorium door hun keutels onderaan tegen een muurtje of schutting te plakken. De vorm van de keutels is duidelijk afwijkend van die van ('hagelslag') muizenkeutels: ze zijn niet

Nest, hopen en loopgangen van een huisspitsmuis, onder een plank.

alleen groter, maar ook meer worstvormig, met insnoeringen en vaak met een puntig uiteinde. Er zitten nooit plantenresten in, maar wel gefragmenteerde resten van insecten en spinnen, en vaak ook wat zand dat met regenwormen mee naar binnen is gekomen. Ze lijken op vleermuizenkeutels, maar zijn wat minder kruimelig. Huisspitsmuizen kunnen ook klimmen, via spouwmuuren of balken komen ze wel eens op zolders terecht. En soms worden ze kilometers ver van bebouwing in de vrije natuur aangetroffen. Spitsmuizenkeutels hebben een wat zurig luchtje. Bij oudere keutels is dit weer op te roepen door wat keutels met een druppel warm water in een afgesloten buisje te doen. Hierna het buisje enkele minuten gesloten houden. Als je daarna het buisje opent, is bij spitsmuizenmest het wat ranzig-zurige luchtje weer goed te ruiken. Heel anders dan het verstikkende geurtje van rattenkeutels.

Latrine van een huisspitsmuis in de rotstun van een stadspark.

Woelrat

De meeste woelmuizen maken hun gangen dicht onder de oppervlakte, maar woelratten graven tot wel een meter diep. Hun hopen in oevers zijn schuin oplopend met veel dwarsgangen. In grasland aan de oeverzone werkt de woelrat overtollige aarde naar boven in de vorm van 'molshopen'. Deze zijn van echte molshopen te onderscheiden door hun onregelmatige en plattere vorm en doordat de holuitgang niet zoals bij de mol middenin de aardhoop ligt, maar op korte afstand ernaast. Anders dan de ware muizen waartoe de bosmuis en bruine rat behoren, zijn woelmuizen, waarvan de woelrat de grootste soort is, echte vegetariërs. Net als de verwante soorten doen woelratten aan 'stokjesnagerij': ze bijten plantstengels in korte stukjes. Deze stokjes zijn te vinden in de loopgangen, op eetplaatsjes onder overhangende graspollen in een oeverzone, of -klaar om als voorraad naar binnen te slepen in of voor de holingangen. Op deze plekken zijn ook de keutels te vinden, kleiner dan die van de muskratt, maar groter dan die van andere muizen. Verse keutels zijn groen van kleur, 3-4 mm dik, 7-10 mm lang en stomp aan beide uiteinden. Oudere keutels zijn vaalbruin of grijszwart. Incidenteel eten woelratten ook wel eens slakken of zoetwatermosselen. Of ze peuzelen aan kikkerbiljetjes, waarvan de resten dan op kleine hoopjes aan de oever te vinden zijn. In dat geval zijn de eetreten moeilijk te onderscheiden van die van de bruine rat.

Keutels van een woelrat.

Woelrattenhopen in het talud van een brede sloot. Een blad van een lisdodde ligt half naar binnen getrokken en wordt later, in korte stukjes gebeten, als voedselvoorraad in de gangen opgeslagen.

Steenmarter

Al hoort de steenmarter bij de roofdieren, een groot deel van het jaar leeft hij van vruchten. Deze worden in de vrije natuur gezocht (bramen, frambozen, kersen van de Amerikaanse vogelkers), in boomgaarden (valappels en -peren, pruimen) en rond tuinen en huizen, waar hij ook een weggegooide boterham niet zal versmaden. Net als das en boommarter houdt de steenmarter van zoet. In de zomer en herfst zitten de uitwerpselen dan ook vaak vol met grote of kleine vruchtenpitten en -schilletjes. De uitwerpselen kunnen los worden gevonden of in grote hoeveelheden in latrines, bijvoorbeeld op zolders, in schuren, op of in steen- of takkenhopen en in grotten of mergelgroeves. Vers zijn de uitwerpselen 10-12 mm in doorsnede en 8-10 cm lang. Na het eten van fruit kunnen ze zowel cilindrisch als vormeloos zijn, maar na een vleesmaaltijd zijn ze altijd cilindrisch, vaak op

Uitwerpsel van een steenmarter met kersenspitten erin.

meerdere plaatsen ingesnoerd en met een puntig uiteinde. Dan zijn vaak de muizenharen of resten van vogelveren er goed in te zien.

Naast losse uitwerpselen of latrines zijn in steengroeves -meestal in nissen en deels bedekt met mergelgruis- ook wel eens voedselvoorradjes te vinden, zoals een merel of een egel, of een eitje om later te kraken. Steenmarters hebben geen vaste slaapplekken, maar sommige schuilplekken worden wel vaker gebruikt. In groeves vond ik meermaals legers van kleine stukjes hout, door de steenmarter afgebeten van vermolmde bomen die via instortingen in de groeves terechtgekomen zijn. Als steenmarter kun je geen betere rustplek bedenken dan een holte in een oude hooi- of stroberg, ergens in een oude veldschuur: dat betekent rust en voedsel in de omgeving. Alleen al daarom zou er geen enkele oude veldschuur meer afgebroken mogen worden.

Latrine van een steenmarter in het rieten dak van een bijenwand.

Bruine rat

Niemand wil bruine of zwarte ratten in zijn huis of stal, maar wie het boek 'Ratten' van Maarten 't Hart ooit gelezen heeft, moet wel bewondering voor zowel de bruine als de zwarte rat gekregen hebben. Superslim en met een ongelooflijk aanpassingsvermogen. Bruine ratten komen op allerlei plaatsen en

Holen van een bruine rat in een slootkant.

wijd verspreid voor, zonder dat mensen het zien. In de vrije natuur en agrarisch gebied scharrelen ze hun kostje bij elkaar, zonder op te vallen en vaak zelfs zonder enige overlast te bezorgen.

Bruine ratten zijn alleseters. Opvallende maaltijdreten in de vrije natuur zijn hoopjes doodgebeten padden of kikkers, soms wel tientallen dieren per hoopje. Van de kikkers kunnen de dijen zijn opgegeten ('kikkerbiljetjes!'). Padden worden wel gedood, maar vanwege hun gifklierjes meestal niet gegeten. De 'rioolrat' leeft in het buitengebied vooral in zelfgegraven hopen, die net als bij de bosmuis wat dieper zijn dan die van woelmuizen, en waaruit de overtollige aarde naar buiten wordt gewerkt. In slootkanten of taluds is deze uitgewerkte aarde, indien niet weggespoeld door een hoge waterstand, al van afstand onder de 6-9 cm grote holingangen te zien. Vaak is er een flink aantal hopen die onderling verbonden zijn door looprichels, de zogenoemde boulevards. Rosse woelmuizen maken sterk gelijkende boulevards in taluds, maar dan een maatje kleiner en vooral in bosrijke omgeving.

Bosmuis

Bosmuizen zijn alleseters, een huisjesslak verorberen ze met evenveel smaak als een hazelnoot of de zaden uit een dennenappel. De bosmuis is een geweldige slakkenverdelger. Wie de slakken in zijn tuin kort wil houden, zorgt het beste voor een paar schuilplaatsjes voor een bosmuis, zoals hout- of steenhopen met holtes erin, wat slordig neergelegde dakpannen of iets dergelijks. Grote kans dat er een of twee jaar later eetplaatsjes van bosmuizen onder te vinden zijn. Ook in de compostbak weten ze het nodige voedsel te verschalken, zo werken ze mee aan de voorbereidingsfase van de compostering van keukenresten. Ver van de bebouwing leven bosmuizen van allerlei zaden, noten en vruchten, en van vleesmaaltjes in de vorm van kevers, spinnen, slakken of wormen. Het zijn ook geweldige klimmers: tot hoog in rozen- of bramenstruiken bijten ze de bottels of bramen er af, nemen deze in hun bek mee naar beneden, waar ze veilig voor de spiedende ogen van buizerd of uil de zaden eruit kunnen peuteren en opeten. In de herfst zijn de rode of oranje bergjes van velletjes of vruchtvlees als kleurige eetplekjes onder struiken te vinden. Holen van bosmuizen in de vrije natuur zijn vaak herkenbaar als muizenholen (doorsnede 3 cm) met een waaier van uitgewerkte aarde ervoor. Klein maar sterk: gravend werken bosmuizen vlot een halve tot een hele emmer grond naar buiten.

Blootgelegd eetplaatsje van een bosmuis in een tuin. Opvallend is de grote variatie in voedselkeuze.

Voedselresten van een bosmuis van een eetplaatsje in een tuin.

Na consumptie vegen bosmuizen soms hun hol schoon; hier zijn de resten van leeggegeten beukennoten naar buiten gewerkt.

Annemarie van Diepenbeek is auteur van de KNNV Veldgids Diersporen. Deze gids bevat beschrijvingen en foto's van de sporen van zoogdieren, vogels, reptielen en amfibieën in Noordwest-Europa. De gids (400 pagina's) is de meest uitgebreide in zijn soort in Europa en behandelt de sporen zeer systematisch, waardoor de gids zowel voor beginners als voor gevorderden bruikbaar is. Verder is zij co-auteur van de KNNV Veldgids Europese Zoogdieren.

De Veldgids Diersporen is tijdelijk uitverkocht. Op de site van KNNV volgt informatie over de nieuwe druk die zomer 2015 wordt verwacht.

Voor meer informatie: www.knnvuitgeverij.nl/NL/webwinkel/0/Diersporen